

Mynt

PENGAR I ESTLAND I 700 ÅR

Utställningens titel återspeglar en tidsrymd, som börjar under den senare hälften av 1200-talet och slutar i nutiden. I början av denna period startade präglingen av silvermynt inom det område, som sedermera har kommit att kallas för Estland och som i huvudsak har bebotts och alltjämt bebos av ester. Myntningen började ungefär samtidigt på de två platser, som idag är Estlands största städer - Tallinn (Reval) och Tartu (Dorpat). Medan Tallinns råd fick sina myntningsrättigheter (år 1265) av den danska drottningen Margareta, följde dessa rättigheter i dåvarande biskopsdömet Tartu med biskopens ställning som riksfurste i det tysk-romerska riket. Redan långt tidigare hade handelsvägarna mellan öst och väst, som passerade estniskt område, fört in främmande valutor i landet. Rika myntfynd från den yngre järnåldern omfattar bl.a. stora mängder av arabiska, tyska och anglosaxiska mynt, som under denna tid utgjorde viktiga betalningsmedel i den internationella handeln. Dessa handelsmynt pekar på Estlands stora betydelse för transithandeln, men har inget specifikt samband med dess myntväsende.

Myntväsendet i Estland återspeglar - liksom landets historia i stort - främst främmande nationers överhöghet i detta lilla land på andra sidan Östersjön. När danskarna, som sedan början av 1200-talet härskat i stora delar av norra Estland, i mitten av 1300-talet sålde sin besittning till Livländska Orden, började man prägla ordensmynt i Tallinn. Även sådana slagna i Riga och Cäsia (Wenden) i nuvarande Lettland cirkulerade på estniskt område, i synnerhet som hela södra delen av Estland inkl. Ösel tillsammans med norra Lettland utgjorde Livland. Riga var huvudstad för denna provins.

Liivimaa ordu
Livländska Orden och biskopen i Tartu gav ut mynt ända till ordensstatens upplösning i mitten av 1500-talet. Under slutskedet sällade sig även biskopen i *ordurüki*
Saaremaa Ösel-Wiek, den danske kungens bror Magnus, till myntherrarna i Estland. Under en kort tidsperiod präglades mynt på biskopsdömet båda huvudorter, Kuressaare (Arensburg) på Ösel och Haapsalu (Hapsal) på fastlandets västkust. *püiskopkond*

Ordensstatens sönderfall innebär början till den svenska epoken i Estland. Omedelbart efter intagandet av Tallinn år 1561 började man prägla silvermynt med Erik XIV:s porträtt och med kungens namnchiffer. Tallinns stora vapen med de tre lejonerna eller det lilla korsvapnet pryder framsidan av dessa mynt. Svenska besittningsmynt präglades i Tallinn under följande regenters regeringstid:

Erik XIV (1560-68)	Gustav II Adolf (1611-32)
Johan III (1568-92)	Kristina (1632-54)
Sigismund (1592-99)	Karl XI (1660-97)

Under en kortare tid präglades svenska besittningsmynt även i Narva. Dessa bär alla Karl XI:s namnchiffer på åtsidan (en gulddukat kungens porträtt) och Narvas vapen på frånsidan.

Vad som sagts ovan beträffande spridningen på estniskt område av ordensmynt slagna i Riga gäller även svenska besittningsmynt, som tillverkats där. Också svenska riksmünt cirkulerade fritt i Estland, liksom i de övriga besittningarna.

Vid ordensstatens upplösning föll den livländska delen av det estniska fastlandet med städerna Tartu (Dorpat), Pärnu (Pernau) och Viljandi (Fellin) under polskt välde. Den polska eran, som varade till 1629, representeras på utställningen av ett Sigismund-mynt på 3 groschen, präglat i Riga 1591.

Det Stora nordiska kriget, som började framgångsrikt för Sverige, fick sin slutliga vändpunkt i slaget vid Poltava år 1709. Redan under påföljande år hade ryssarna erövrat hela Estland. Den nya politiska situationen fastställdes genom freden i Usikaupunki (Nystad) år 1721. Ryska mynt, som redan tidigare - särskilt vid tiden för det Livländska kriget under andra hälften av 1500-talet - använts i samband med köpmännens öthandel, fick nu större betydelse. Det dröjde dock länge - ända fram till 1820-talet - innan ryska betalningsmedel kunde införas helt. I Estland, liksom i de övriga Östersjöprovinserna, användes fortfarande de gamla myntsorterna. Storhandelsmyntet utgjordes av de västeuropeiska dalermynten, främst den s.k. albertusdalern. Som ett försök från rysk sida att introducera ryska mynt präglades under två år (1756 och 1757) särskilda livländsk-estländska mynt, s.k. livoneser. Dessa grundade sig på den tidens förhållande mellan albertusdalern och den ryska rubeln. Experimentet misslyckades, då kursförhållandet visade sig inte vara stabilt. År 1821 beslöt man att myntväsendet i Ryssland skulle omgestaltas och förordnade om omväxling av de utländska valutorna, som cirkulerat i landet. Tre år senare upprepades denna förordning, varvid man denna gång föreskrev inväxling mot rubel inom 4 månader. Härmed blev den ryska valutan det enda officiellt lagliga betalningsmedlet även i Estland. Privat fanns dock dalermynt fortfarande i omlopp ända fram till mitten av 1800-talet.

Den ryska eran i Estland varade i ungefär 200 år. Under denna tid hann 10 tsarer och 4 tsarevnor härskas över landet. Utställningen återspeglar denna tid genom att visa en hel del exempel på mynttyper från Peter I (Peter den store), den förste tsaren i Estland, till Nikolaus II, den siste självhärskaren. Från den sistnämndes tid har även ett flertal exempel på sedlar medtagits. Bristen på skiljemynt under flera tidsperioder på 1800-talet gjorde, att vissa städer, företag, föreningar etc. gav ut egna nödmynt och -sedlar. Förutom att detta lindrade svårigheterna vid

vahetus-
raha

Väljaandurine

betalningar, utgjorde sådana halvofficiella och privata emissioner räntefria lån från allmänheten. Underhand minskade dock lockelsen att ge ut egna betalningsmedel, då myndigheterna föreskrev, att emittenter av privatpengar skulle deponera ett visst belopp hos rätten eller magistraten. *Väljaand'90!*

Tsartiden tog slut med februarirevolutionen 1917, då Nikolaus II abdikerade och en borgerlig republik utropades i Ryssland. Den provisoriska regeringen hann under sin korta livstid - fram till oktoberrevolutionen samma år - ge ut ett antal egna sedeltyper.

Under det pågående Första världskriget hade den tyska kejsarliga armén under en längre tid blivit stående på en frontlinje, som gick från Kurland över Kaunas (Kowno) och Vilnius (Wilno) till Lvov (Lemberg). I krigets slutskede utnyttjade tyskarna det kaotiska läget i Ryssland och trängde längre in i de västra delarna av det ryska imperiet och således även de baltiska Östersjöprovinserna. Vid samma tidpunkt utropades Estland som en oberoende republik, fristående från Ryssland. Detta ägde rum i slutet av februari 1918. Den nya staten kunde dock inte uppta sina funktioner förrän i slutet av november samma år. Självständighetsförklaringen sammanföll nämligen olyckligtvis med den tyska arméns ockupation av hela Estland (de stora estniska öarna, Ösel och Dagö, *Hilgumaa* hade besatts redan i oktober 1917). Den tyska ockupationsmakten införde speciell ockupationsvaluta, s.k. Ober-Ost-valuta. Till en början bestod den av sedlar och järnmynt i ryska rubel och kopek och senare - fr.o.m. april 1918 - även av sedlar i tyska mark, med ett värdeförhållande 1 rubel = 2 mark. Dessutom ägde även den tyska rik svalutan full giltighet i de ockuperade områdena, även om den inte officiellt sattes i omlopp där.

När den tyska armén i samband med revolutionen i hemlandet i slutet av november 1918 lämnade Estland, var en rad utländska valutor i omlopp i landet som ett arv från tsartiden, den ryska provisoriska regeringens tid och den tyska ockupationen. Någon inhemsk, estnisk, valuta fanns dock inte.

Den politiska situationen i Estland blev kritisk, då tyskarnas återtag omedelbart framkallade bolsjeviktruppernas försök att utnyttja det uppståndna tomrummet och tränga in på estniskt territorium. Detta blev början till det Estniska frihetskriget. Krigföringen och folkförsörjningen innebar stora utgifter för den unga republiken. Då statskassan var tom, medan de cirkulerande främmande valutorna fanns hos allmänheten, krävdes snabba åtgärder både inom och utom landet. Bland de första åtgärderna var att emittera ett kortfristigt, inhemskt statslån. Då den osäkra politiska situationen, med allt djupare inträngande röda trupper i landet, medförde, att allmänheten inte tecknade dessa obligationer i önskad omfattning, sattes de av regeringen i omlopp som pappersvaluta, alltså som ett slags provisoriska sedlar. Samtidigt såg man sig om även efter andra lösningar för att lindra bristen på inhemska betalningsmedel. Exempel på sådana tillfälliga lösningar kan studeras bland exponaterna.

Den utländska finansiella hjälpen bestod bl.a. av ett lån från Finland på 20 miljoner finska mark. Lånet var unikt såtillvida, att det utbetalades i form av finska sedlar, vilka av den estniska regeringen förklarades som lagliga betalningsmedel i Estland.

Den egna, reguljära sedelemissionen kom igång under mars 1919. Valutaenheten blev estnisk mark, uppdelad i 100 penn. Utställningen visar alla sedeltyper utgivna av statskassan (motsvarande det svenska Riksgäldskontoret) mellan 1919 och 1928 samt alla mynttyper och -årgångar präglade under Estlands 22-åriga självständighetstid.

Parallellt med statskassan gav även den estniska nationalbanken (Eesti Pank) ut sedlar under tiden 1921 - 1927. Efter en omfattande finans- och penningreform, under medverkan av bl.a. Nationernas Förbunds experter, infördes den 1 januari 1928 en ny estnisk valuta - estnisk kroon (krona). En kroon motsvarades av 100 gamla mark, medan en mark blev lika med kroons 100-del - sent (cent). I samband med reformen fick nationalbanken ensamrätt att emittera sedlar. Statskassan svarade dock även i fortsättningen för växelmynten (vid behov även för växelsedlarna i mindre valörer). De flesta banksedeltyperna i mark och samtliga i kroon är medtagna i utställningen.

Under hösten 1939 hade Hitler och Stalin genom ett hemligt tillägg till sin icke-angreppspakt geografiskt delat upp sina intressesfärer i Östeuropa. Detta medförde till en början sovjetiska militärbaser på estniskt territorium. Med Röda armén inom landet annekterades Estland sommaren 1940, samtidigt med de båda andra baltiska länderna. Efter det att landet omvandlats till sovjetrepublik, infördes i slutet av november 1940 sovjetisk valuta i förhållande 1 kroon = 1,25 rubel (en mycket ofördelaktig kurs för esterna). Under en kort övergångsperiod cirkulerade estnisk och rysk valuta jämsides, men redan i mars 1941 förlorade den estniska kronan definitivt sin giltighet.

I juni 1941 angrep Hitler-Tyskland sin forne bundsförvant, Sovjetunionen, och till slutet av augusti hade tyskarna besatt praktiskt taget hela Estland. Ny tysk ockupationsvaluta infördes under hösten 1941 och gällde i Estland fram till hösten 1944, då tyska trupper retirerade från landet. Besynnerligt nog fortsatte även den sovjetiska rubeln att gälla som lagligt betalningsmedel i förhållande 1 rubel = 10 Reichspfennig och 1 tjervonetj (= 10 rubel) = 1 Reichsmark.

Efter Röda arméns nya inmarsch 1944 infördes först samma ryska valuta, som gällde redan 1940-41. Vid en valutareform 1947 inväxlades de gamla rubel- och tjervonetj-sedlarna (i regel mycket ofördelaktigt för spararna) mot rubelsedlar av ny typ (tjervonetj avskaffades som valutaenhet). På 1947 års sedlar förekommer bland valör-angivelserna på de olika sovjetrepublikernas språk för första gången även estniska. Mynten berördes inte av denna valutareform. Däremot omfattade nästa valutareform -

den av år 1961 - både sedlar och mynt, vilka alla utkom i nytt utförande. Sedlar av 1961 års typ (alla med oförändrat årtal) och mynt med präglingsår fr.o.m. 1961 gäller fortfarande i Sovjetunionen, inklusive det av denna världsmakt ockuperade, lilla Estland.

Som vi ser av utställningen, omfattar Estlands korta självständighetsperiod en mycket liten del av landets 700-åriga penninghistoria. I övrigt präglas denna av de främmande härskarnas betalningsmedel, antingen utgivna i Estland eller där satta i omlopp i kraft av politisk överhöghet. Republiken Estland hann dock under sitt drygt 20-åriga bestånd ta steget in i de penningutgivande, fria ländernas skara och visa, att landet var i stånd att på kort tid ordna upp sitt penningväsende efter Första världskrigets kaotiska förhållanden. Alla ester bär på den förhoppningen, att de muvarande, hårda tiderna skall vara snabbt övergående och att Estland snart skall kunna leva sitt eget liv igen. Däri ingår även ett fritt utvecklande av landets penningväsende - någonting som alla fria nationer anser vara en naturlig sak.

REPUBLIKEN ESTLANDS STATLIGA OCH HALVOFFICIELLA ORDNAR OCH UTMÄRKELSETECKEN

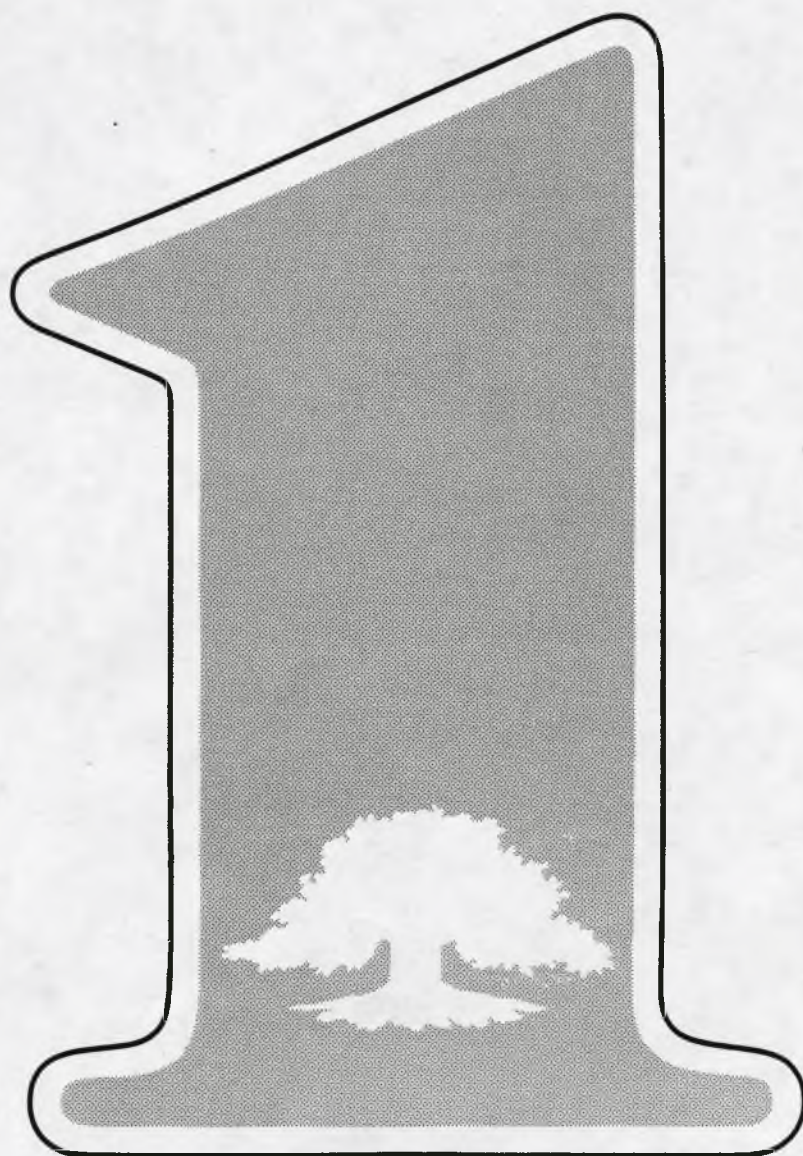
Utställningen ger en översikt över estniska ordnar och utmärkelsetecken, med tyngdpunkt på de statliga. Dessa utgörs av:

1. Estniska Frihetskors
2. Statsvapnets förtjänsttecken
3. Vita Stjärnans förtjänsttecken
4. Örnkorsets förtjänsttecken
5. Estniska Röda Korsets förtjänsttecken
6. Estniska frihetskrigets minnestecken

Av dessa är Frihetskors (instiftat på Republikens ettårsdag, den 24 februari 1919), som utdelats till sammanlagt 2147 estniska medborgare och 1069 utlänningar, av särskild tyngd, då detta förlänats personer, som genom tapperhet i fält eller militära resp. civila förtjänster varit av avgörande betydelse för Republiken Estlands tillblivelse. Frihetskors har utdelats bl.a. till en rad utländska statsöverhuvuden, däribland kung Gustav V, och andra statsmän. Även en mängd utländska frivilliga i det Estniska frihetskriget erhöll denna orden. Bl.a. har 11 svenskar fått motta Estniska Frihetskorsets 3:e grad av klass II för tapperhet i fält.

Örnkorsets förtjänsttecken instiftades år 1928 som Skyddskårens förtjänsttecken och Estniska Röda Korsets förtjänsttecken år 1920 som förtjänsttecken för denna organisation. Med Lagen om förtjänsttecken av 1936 omvandlades dessa, tidigare halvofficiella förtjänsttecken, till statliga. Samtidigt instiftades Statsvapnets förtjänsttecken och Vita Stjärnans förtjänsttecken. Estniska frihetskrigets minnestecken instiftades redan 1920 att utdelas till alla aktiva deltagare i kriget.

Av halvofficiella dekorationer märks främst Estniska Skyddskårens Vita Kors och Estniska Brandkårsförbundets förtjänsttecken.

Första SparBanken

PENGAR I ESTLAND I 700 ÅR

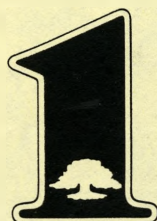
REPUBLIKEN ESTLANDS STATLIGA
OCH HALVOFFICIELLA ORDNRAR OCH
UTMÄRKELSETECKEN

Utställning i Första Sparbankens lokaler,
Hamngatan 31, Stockholm (mitt emot NK)
1 trappa upp vid Spareken

25 februari - 25 mars 1988

Måndag - torsdag 9.30 - 17.00 fredag 9.30 - 16.45

Utställare: Civilekonom Taavi R. Triumph

Första SparBanken